

Hadis'e Dayalı Bazı Problemlerin Günümüze Yansımaları

A.Kadir EVGIN*

ABSTRACT

We can separate the problems into two groups: Structural problems and artificial problems. Some structural problems are the following:

- Problems about identification of hadiths
- Problems about the transmitters of hadiths
- Problems about the understanding of hadiths
- Problems among the ecols of Mazhab
- Problems between Ahl al-Ray and Ahl al-Hadiths

The artificial problems are generally about sosial subjects, political subjects and creedical subjects.

Keywords: The problems of hadiths, prophet, tradition, companion, good reputation, the collections of hadiths.

Çalışmamızda ele alacağımız konuların daha iyi anlaşılmasına altyapı hazırlamak maksadıyla, önce Hadis İlmî'nin günümüze gelinceye kadar geçirmiş olduğu safhaların kısa bir panoramasını arzetmek yerinde olacaktır. Tarih olarak kesin rakamlarla birbirinden ayırmak mümkün olmamakla birlikte, bu safhaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Şifahî(kulaktan kulağa) nakil safhası olarak bilinen ve Hz. Peygamber'in hadislerin yazılmasını istemediği, peygamberliğinin ilk birkaç yılına tekabül eden safha.

2-Hz. Peygamber'in müsaadesiyle hadislerin yazılmaya başlandığı, "kitâbet safhası".

3-Değişik bölgelerde, başta sahabe olmak üzere ilk hadis ravilerinin çeşitli yazı malzemeleri üzerine yazmış oldukları ve dağınık halde bulunan hadislerin bir araya toplandığı "tedvîn safhası"(yaklaşık hicri 100-125 yılları arası).

4-Tedvin edilen hadislerin, sahabi ravileri ya da konuları gibi, çeşitli özelliklerine göre kitaplaştırıldığı "tasnif safhası"(yaklaşık hicri 150-300 yılları arası).¹

5-Aslında tasnif safhasıyla başlayıp hicri dördüncü asırda iyice belirginleşen ve hadislerin sened ve metinlerindeki bazı özelliklerine göre bir incelemeye tabi tutulup değişik isimlerle isimlendirilmeye başlandığı "usûl (metodoloji) safhası".

* Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1 İsmail Lütfi Çakan, Hadis Edebiyatı, İstanbul 1989, s. 3-21.

6-Hicri altıncı asırda başlayıp müteakip asırlarda yoğunlaşan ve bir nevi resmi anlamda “metin tenkidi safhası” da diyebileceğimiz “şerh ve hâşiye safhası”.²

7-Sahih hadisleri bir kitapta toplama, mevzû hadisleri bir kitapta toplama, aynı konudaki hadisleri bir kitapta toplama, tekrarları çıkarmak suretiyle bir grup hadis kitabındaki bütün hadisleri tek bir kitapta toplama şeklindeki eserlerin meydana getirildiği “derleme ve cem safhası”³. Günümüzde yapılan çalışmalar da dikkate alındığında 5, 6 ve 7. safhaların devam ettiğini söylemek mümkündür.

Bu panoramadan sonra hadise dayalı problemlerin, yani temelinde hadis olan problemlerin ortaya çıkış dönemi üzerinde durarak konuya geçmeye çalışacağız. Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki Hz. Peygamber’in 23 yıllık peygamberlik döneminde, etrafındaki müslümanlar arasında hadislerle ilgili olarak, sonraki dönemleri de etkileyecek nitelikte önemli bir problem ortaya çıkmamıştır. Bu dönemde hadislerin kaynağı hayatta olduğu için, başka bir ifadeyle “tashih mekanizması” yaşıyor olduğu için, çıkabilecek herhangi bir problem hemen engellenmekteydi. Fakat bu durum, Peygamberimiz vefat ettikten sonra da aynı mekanizmanın bir şekilde işleyeceği ve müslümanlar arasında herhangi bir problemin çıkmayacağı anlamına gelmiyordu. Böyle zannedenler, sahabe dönemi dahil, İslam’ın ilk yıllarını “saadet asrı” olarak isimlendirebilirler ve bu isim de dinî duyguları okşayıp hoşla gidebilir. Ama Peygamberimizin ahirete irtihalinden sonraki bu dönemi objektif olarak ele aldığımız taktirde, etkileri günümüze kadar uzanan ve belki de sonraki asırları da kapsayacak olan problemlerin bu dönemlerde ortaya çıktığı mutlaka vurgulanması gereken bir gerçektir. Zira aynı dönemde ortam ve tarihi süreç, sosyal ve kültürel yapı, siyasi zemin problemlere her zaman müsait olmuştur.

Bu dönemde Peygamberimizin misyonunu sonraki nesillere aktarabilme sorumluluğu konusunda, bazı iyi niyetliler hariç, gerekli hassasiyet gösterilememiş ve din siyasete alet edilmeye başlamıştır. İlk önce, Hz. Peygamber’in yerine kimin geçeceği konusunda ona yalan isnadlarda bulunmak suretiyle çatışma zemini hazırlanmıştır. Zaten İslâm’ın getirdiği bazı değişiklikleri kabulde zorlanan Araplar arasında Arap kültürü ile İslâm kültürü çatışması yaşanırken bir de hilâfete kimin geçeceği tartışması baş göstermiştir. Bütün bunlar önceki kültürün yansımalarını da tekrar gündeme getirmiştir. Halbuki Peygamberimiz onları bu çatışmaların mağduru etmemek için, birçok davranışlarını toleransla karşılamış ve onlara yapılmak istenen müdahalelere engel olmuştur.⁴

2 Bu safhada meydana getirilen meşhur şerhler arasında İbn Hacer el- Askalanî’nin (öl: 852) Fethu’l-Bâri fi Şerhi Sahîhi’l-Buhari ve Bedruddin el-Aynî (öl: 855)’nin Umdetu’l-Kâri fi Şerhi Sahîhi’l-Buhari adlı Buhari şerhleri ile Nevevî’nin (öl: 676) el-Minhâc adlı Müslim şerhini zikredebiliriz.

3 Bu safhaya örnek olarak da İbnü’l Cevzî’nin (öl: 597) Kitâbu’l-Mevzûâtu’l-Kübrâ’sını, Ali el Kâri’nin (öl: 1014) el-Mevzûâtu’l-Kübrâ’sını, Fütûh el Humeydi’nin (öl: 488) el-Cem’u Beyne’s-Sahihayn’ını, Mansur Ali Nâsîf’in et-Tâcu’l-Câmi li’l- Usûl fi Ehâdisi’r-Rasûl’ünü zikredebiliriz.

4 Bkz: Buhari, edeb 27; Tirmizî, edeb 36; Ebû Davud, edeb 36; İbn Mâce, tahâret 78; Nesei, sehv 20.

İşte böyle bir zeminde hadîse dayalı problemler ortaya çıkmaya başlamış ve bu problemler arasında da hadîs uydurma faaliyetleri önemli bir yer tutmuştur. Hadîs ilminin “kitâbet safhası”na tekabül eden ve hadîs rivayetinin tam manasıyla kontrol edilemediği bu dönemde hadîs uydurma konusunda Şia ve Zındıklar’ın önemli bir yer tuttıkları bilinmektedir⁵. Müteakip dönemlerde de Kaderiyye, Mürcie, Cebriyye gibi itikadî fırka mensupları ile Şia gibi siyasi fırka mensupları, hadîs uydurma faaliyetlerine gittikçe artan bir şekilde katkıda bulunmaya devam ettirmişlerdir. Meselâ hilâfeti ele geçiremeyen gruplar iktidardakileri bazı uydurma hadîslere istinaden çeşitli fikirler ileri sürerek yıpratmaya çalışmışlar hatta birbirlerini tekfir etmişlerdir⁶.

Hadise dayalı problemlerin ortaya çıkmaya başladığı zemini bu şekilde özetledikten sonra, şimdi etkileri günümüze kadar ulaşan bu problemlerden bazılarına değinmek istiyoruz. Hemen belirtmeliyiz ki bu problemler bizim sınırlı sayıdaki tespit edebildiklerimiz olup bunları çoğaltmak mümkündür. Ayrıca, zikredeceğimiz problemlerin tamamının da mutlaka günümüze yansımalarının var olduğu iddiasında da değiliz.

Söz konusu problemleri genel hatlarıyla yapısal ve yapay problemler olarak iki kısma ayırabiliriz. Yapısal problemler doğrudan hadîsin sened ve metni ile ilgili problemlerdir. Yapay problemler ise aslında hadîslerle hiçbir ilgisi yok iken, ilgiliymiş gibi gösterilmeye çalışılan problemlerdir. Önce tespit ettiğimiz bazı **yapısal problemleri** ele alalım:

1-Hadîsin tanımı ile ilgili problemler. Mevcut Hadîs Usulü eserlerine baktığımızda, hadîsin genellikle “Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirleri” şeklindeki tanımına rastlarız. Bu tanımın bazı noktalarda eksik kaldığının geç de olsa farkına varılması ve yeni tanım gayretlerinin gösterilmesi elbette takdire şayandır⁸. Zira yukarıdaki tanım günümüz açısından ele alındığında, bazı problemleri gündeme getirebilmektedir. Meselâ, bu tanım ışığında, Peygamber’in insan olma vasfıyla yapmış olduğu gülmesi, üzülmesi, acıkınca yemek yemesi, bazı yemekleri sevmesi, uykusu gelince uyuması vs.’nin anlatıldığı rivayetlerin de acaba hadîs olarak değerlendirilip bağlayıcılığı söz konusu mudur? ya da Hz. Muhammed’in peygamberlikten önceki söz, fiil ve takrirlerinin anlatıldığı metinlerin muhteva değeri nedir? gibi sorular aklımıza gelen ilk sorulardır. Daha da çoğaltmamız mümkün olan bu soruların doğurabileceği problemleri en aza indirebilmek için şöyle bir tanım yerinde olur kanaatindeyiz: “Hz. Peygamber’in Peygamber olma vasfıyla söylemiş ya da yapmış olduğu dîni nitelikli söz, fiil ve takrirlerinin sözlü ifadelerine hadîs denir”. Görüldüğü gibi klasik tanıma

5 Sadık Cihan, Uydurma Hadîslerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi, Samsun 1997, s. 51-60; 129-140.

6 Talat Koçyiğit, Hadîs Tarihi, Ankara 1981, s. 135-143.

7 İbnü’s-Salâh, Ulûmü’l-Hadîs, Beyrut 1995, s. 37; Ebu Zehv, el-Hadîs ve’l-Muhaddisûn, Beyrut 1984, s. 9.

8 Yeni hadîs tanımlama çalışmalarına en son örneklerden biri olarak M. Hayri Kırbaoğlu’nun İslam Düşüncesinde Sünnet (Ankara 1993) adlı kitabı verilebilir.

yapılabilecek bir kaç kelimelik ilave, hadisleri dolayısıyla Peygamberimizi daha iyi anlamamıza vesile olacak ve böylece günümüzde Peygamberimizin sünnetiymiş gibi gösterilmeye çalışılan bazı davranışların tamamen örfi ya da fitrî olduğu ortaya çıkmış olacaktır.

2-Hadis ravileri ile ilgili problemler: Bilindiği gibi hadis ravileri sahâbe, tâbiün, etbâu't-tâbiîn, etbâu etbâu't-tabiîn şeklindeki başlıca dört tabakadan oluşmaktadır. Bunlar arasında birinci tabakaya mensup olanların yani sahabîlerin durumu, özellikle de “adalet” kavramı açısından problem teşkil etmektedir. Yine mevcut Hadis Usulü eserlerine baktığımızda, hadis rivayeti bakımından en güvenilen kişilerin adalet sahibi kişiler olduğu, bunun en iyi örneğini de sahabîlerin teşkil ettiği belirtilir⁹. Bu durum ise bizi, sıhhatinden endişe edilen hatta uydurma olduğu belli olan bir çok hadisin senedinde yer alan sahabîler hakkında, adalet sahibi olmadıkları şeklinde bir yorum yapmaya götürebilmektedir. Öyleyse bugün hadis diye aktarılan ve tabii ki senedinde de bir sahabi yer alan her hadis için mutlaka doğrudur şeklindeki bir kanaat bizi istenmeyen durumlara düşürebilir. Şu halde biz, sahabîlerin tamamını kayıtsız şartsız adil kişiler olarak değerlendirdiğimiz zaman karşılaşacağımız problemlerin çözümüne bir adım olması bakımından, adalet açısından sahabîlerin hayatını iki kategoride ele alabiliriz: Peygamber'in hayatta olduğu dönem, vefat ettikten sonraki dönem. Peygamber hayatta iken bütün sahabîlerin adalet sahibi kabul edilmeleri doğaldır. Çünkü yapılan hatalar, yanlışlar bizzat Peygamber tarafından tashih edildiğinden sahabenin de yanlışla düşme ihtimali neredeyse imkânsız gibidir. Nitekim Peygamber döneminde uydurulmuş herhangi bir hadisin tespit edilmediği belirtilmektedir¹⁰. Fakat Peygamber'in vefatından sonraki dönem için aynı şeyleri düşünmek mümkün değildir. O hayatta iken hadis rivayeti konusunda titiz olan bazı sahabîler, vefat ettikten sonra aynı titizliği gösterememişler, müslümanlar arasında telâfisi mümkün olmayan önemli olayların çıkmasına sebep olmuşlardır. Cemel ve Sıffîn savaşları bu durumun en tipik örnekleri arasında sayılabilir¹¹. Sözelimi Peygamber'in Gâdir Hûm denilen yerde Hz. Ali'yi kendine vasi bıraktığını¹² iddia eden rivayette yer alan sahabînin sözüne “bu sözü aktaran kişi bir sahabîdir, asla yalan söylemez” diye-

9 İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 294-295; Mücteba Uğur, Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü, Ankara 1992, s. 12; Talat Koçyiğit, Hadis Usulü, Ankara 1997, s. 168-169.

10 Talat Koçyiğit, Hadis Tarihi, s. 104.

11 Bu konuda Ahmet Akbulut şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Sahabenin siyasi iktidarda bulunduğu dönemde, siyasi görüş ayrılıklarından dolayı, müslümanlar arasında kanlı iç savaşların olması, Hz. Peygamber'den sonra İslam Siyasi Nizamının kurulamadığının delillerinden biridir. İslam'ın yayılışında büyük hizmeti geçen bu ilk müslümanların, Peygamber sonrası düşünceleri ihtilafları, ma'zûr ve meşru göstermek için geliştirilen ve Sahabeyi tenkid dışı tutan düşünceleri asla tasvip edemeyiz. Müslümanlar arasındaki itikadî farklılaşmanın kaynağını teşkil eden Sahabe Devrini ve bu dönemde cereyan eden olayları ve onların sebeplerini doğru teşhis edemediğimiz takdirde, itikadî firkalaşmanın temelinde yatan ana saikleri de tesbit edemeyiz....” bkz: Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi, İstanbul 1992, s. 27.

12 Ali el-Kârî, Mevzûâtü'l-Kübra, Lübnan 1971, s. 124.

rek itibar edilmiş olsaydı, herhalde İslam Tarihi kaynakları bugün çok farklı kişileri ve olayları anlatıyor olurdu.

Netice itibarıyla Peygamber ile birlikte yaşadıkları dönem içerisinde sahabîlerin tamamını adalet sahibi olarak kabul etmek mümkün iken, onun vefatından sonraki dönem için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir, diyebiliriz..

3-Hadisi anlama ile ilgili problemler: Günümüzde karşılaşılan dinî problemlerin bir çoğu, âyet ve hadislerin Şâri'in maksadına uygun olarak anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Dinî hayatın tanziminde âyetlerin en iyi tamamlayıcısı olan hadisler yanlış anlaşıldığı zaman, âyetlerin yanlış anlaşılması da kaçınılmaz olacaktır. Günümüze kadar devam edegelen yanlış anlama süreci, çeşitli gayretlerle durdurulmaya çalışılmış, ne yazık ki istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Dindar cahillerin mevcut olduğu toplumlarda da gerekli sonuçların alınması ihtimal dahilinde görünmemektedir. Meselâ Peygamberimiz bir hadisinde: "Selâmı aranızda yayınız..."¹³ buyurmaktadır. Hadiste geçen "selâm" kelimesinin, yolda giderken karşılaştığımız bütün insanlara selâm vermek, manasında olduğunu düşündüğümüzde, bunun günümüzde imkânsız olacağı ortadadır. Halbuki kelimenin sözlükte "barış ve güven"¹⁴ anlamında da kullanıldığını dikkate aldığımızda Peygamberimizin "aranızda barışı, güveni yayın" demek istediği sonucuna hemen varırız .

Hadislerin doğru anlaşılabilmesi için sahabe döneminden bu yana değişik metotlar uygulanmış gelmiştir. "Metin tenkidi" kavramı içerisinde toplayabileceğimiz bu metotlar, en son örneklerinden birini aşağıda da vereceğimiz şekilde, Hadis İlminin tarihi seyri içerisinde geliştirilerek ilim alemine sunulmuştur¹⁵.

Herhangi bir hadisi doğru anlayabilmenin beş kategorisi vardır.

1- Bizim hadisin metniyle ve metindeki kelime ve kavramlarla temasımızı sağlayan ilişkiyi iyi tespit etmek.

2- Parça-bütün ilişkisini tespit etmek. Bu da aşağıdaki ilişkilerin tespitine bağlıdır.

a- Hadisteki kelime ve cümlelerin hadisin dili ile ilişkisi
b- Hadisteki tek tek kelime ve cümlelerin hadisin tamamıyla olan ilişkisi
c- Bir hadisin aynı konudaki tüm hadisler ve o husustaki uygulamalar ile olan ilişkisi

d- Hadisin sünnetin geneliyle olan ilişkisi

e- Hadisin, başta Kur'ân olmak üzere, dinin bütünü ile olan ilişkisi.

3- Etki-tepki kategorisi. Yani Peygamber'in hadisi ne maksatla söylediği ve muhatabın bundan nasıl etkilendiğinin tespit edilmesi.

13 Müslim, İman 93. hadis; Tirmizî, et'ime 45; İbn Mâce, edeb 11.

14 Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1998, s. 931.; İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, Beyrut 1990, Cilt 12, s. 291.

15 Geniş bilgi için bkz: Selahattin Polat, Hadis Araştırmaları, İstanbul 1997, s. 158-238, Misfir Gurmullah ed-Dümeyni, Hadiste Metin Tenkidi Metodları (çev: İ. Çeleb., A. Bebek, A. Yücel), İstanbul 1997; Nureddin İtr, Menhucu'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadis, Dimeşk 1992.

4- Hadiste muhataptan isteneni doğru tespit edebilmek, yani hadisin bağlayıcılık derecesini tespit edebilmek

5- Hadisi dinin genel esas ve ilkeleri doğrultusunda bir değerlendirmeye tabi tutmak. Yani hüküm koyucunun genel maksatları ile insanların genel maslahatlarına uyup uymadığını tespit etmektir.

Sonuç olarak bir hadisi doğru anlayabilmek için şu sorular sorulmalı ve doğru cevaplar alınmalıdır: Kim, ne sıfatla, kime, niçin, neyi, nasıl, nerede ve ne zaman söylemiştir?¹⁶

4-Aynı konuda birbirine zıt hüküm bildiren hadislerin (İhtilâfu'l-Hadis) mevcudiyetinden kaynaklanan problemler: Hadis tarihinde bu tür rivayetlerin varlığı bir vakıadır. Bu rivayetlerin varlığından kaynaklanan problemlerin çözümü için de yine değişik ilmi metotlar geliştirilmiş ve uygulamaya konmuştur¹⁷. Fakat bu rivayetlerin tamamının tespit edilip çözüme kavuşturulduğunu söylemek mümkün değildir. Günümüzde bu problemten kaynaklanan ve net çözüm bekleyen sorular hâlâ mevcuttur. Meselâ bugün Anadolu'nun birçok yerinde kadınlar kabirleri ziyaret edememektedir. Kurban etleri üç gün içerisinde tüketilmeye çalışılmaktadır. Hatta üç gün içinde eti tüketilemeyen kurbanların Allah katında kabul olmayacağını ileri süren din istismarcıları bile bulunabilmektedir¹⁸.

Diğer taraftan “namazların cem’i” meselesi de bu bağlamda değerlendirilecek konulardan biridir. Hadis kitaplarında, Hz. Peygamber’in seferde bazı namazları cem ettiğine dair rivayetlere¹⁹ mukabil, ilk zamanlar hiçbir mazereti olmadığı halde de cem yaptığı şeklinde, rivayetler²⁰ mevcuttur. Namazın farz kılındığı ilk dönemlerde müslümanlara ağır gelmemesi için, başka bir ifadeyle, onları ibadete alıştırmak için ilk zamanlar Peygamberimiz böyle davranmış olabilir. Nitekim insanları alışmış oldukları hayat tarzı dışında bir yaşama alıştırmak, psiko-sosyal açıdan zordur. Fakat kişiler insanî veya dinî değerler açısından belirli bir seviyeye ulaştıklarında toleranslı davranışlara gerek kalmayabilir ve sorumluluklarının gereğini kendiliklerinden ifâ ederler. Bu bakımdan asıl olan, Peygamberimizin günümüze kadar tevâtüren gelen uygulamasıdır, yani her namazı vakti içerisinde ifa etmektir. Bu da zaman zaman “namaz üç vakittir, beş vakittir” şeklinde gündeme gelen tartışmaların gereksiz oldu-

16 Bu maddelerin geniş bir şekli için bkz: Mehmet Görmez, Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu, Ankara 1997, s. 202-205.

17 Değişik ekollere mensup alimler tarafından geliştirilen bu metodlar hakkında geniş bilgi için bkz: İsmail Lütfi Çakan, Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları, (II. baskı), İstanbul, trs, s. 159-223.

18 2001 yılı Kurban Bayramı'nda gittiğim bir ziyaret esnasında, ev sahibi, tanıdığı bir hoca(!)'nın kendilerine geldiğini ve kurbanlarının etini üç gün içinde bitirmeleri gerektiğini, aksi halde kurbanlarının Allah indinde makbul olmayacağını söylediğini bana aktardı.

19 Müslim, salâtü'l müsâfirîn 6. hadis; Buhari, cihad ve siyer 136. hadis ; Ayrıca bu konudaki hadisler hakkında geniş bilgi için bkz: M. Hayri Kırbaçoğlu, Namazların Birleştirilmesi, Ankara 2002, s. 18-62.

20 Müslim, salâtü'l müsâfirîn 5. Hadis; İmam Malik, kasru's-salât 4. hadis.

ğu anlamına gelmektedir. Nitekim hadis kitaplarında Peygamberimizin önce sakıncalı bulunduğu bir davranışı, insanlar o konuda yeterli bilince ulaştıktan sonra serbest bıraktığı veya tersi durumdaki uygulamalarını haber veren rivayetler²¹ mevcuttur.

5-Hadislere girmiş İsrailî rivayetlerden kaynaklanan problemler: Her toplumda olduğu gibi, müslümanların ya da Arapların da kendilerinden önceki mitolojik verilerden etkilenmeleri doğaldır. Fakat bunların hadis gibi algılanması beraberinde bazı problemleri de getirmektedir. Meselâ âhir zamanda mehdinin geleceğini haber veren türden rivayetler²² ile vâizler ve kussâs'ın insanları iyi davranışlara yöneltip kötü davranışlardan uzak tutmak amacıyla (et-terğîb ve 't-terhîb)uydurdukları rivayetlerin çoğu İsrailî rivayetlerin en tipik örneklerini teşkil etmektedir. Bu rivayetler eğitim ve öğretim açısından elbette faydadan hali değildir. Fakat hadis olarak değerlendirildikleri zaman, Hz. Peygamber'e, söylemediği bir şeyi isnad etme durumu sözkonusu olacaktır. İnsanları iyi davranışlara sevk etmek ya da kötü davranışlardan uzaklaştırmak için mutlaka hadis uydurmak ya da İsrailî rivayetlere sarılmak gerekmez. Eğer böyle bir şeye gerek varsa, o rivayetin hadis değil İsrailiyyât olduğunu belirtmek, sahibini hem yalancılıktan kurtarmış olur hem de erdemli bir davranış olarak kabul edilebilir.

6-Fıkhî mezhep önderlerinin hadisleri farklı anlayışlarından kaynaklanan problemler: İslâm tarihinde yer almış olan dört büyük fikhî mezhebin ortaya çıktığı dönem, hadis tarihi açısından da oldukça kapalı bir döneme tekâbü'l emektedir. Bu dönem hadis rivayetinin en yoğun olduğu kitâbet, tedvin ve tasnif'in başlangıç safhalarını ihtiva eden dönemdir. Hadislerin kapsamlı bir şekilde meşhur hadis kitaplarında tasnif edildiği hicri üçüncü asrın ilk yarısına kadar geçen sürede Ebu Hanife (öl: 150), Malik b. Enes (öl: 179), Şafîî (öl: 204) ve Ahmed b. Hanbel (öl: 241) müslümanların karşılaştıkları problemleri, ulaşabildikleri hadislerle çözmeye çalışarak önemli bir misyonu yerine getirmeye çalışmışlardır. Hatta bu gayretleri neticesinde elde ettikleri hadisleri daha sonra kitaplaştırmışlar ve Muvatta',²³ el-Ümm,²⁴ Müsned²⁵ gibi kıymetli eserler meydana getirmişlerdir. Hadislerin Kütüb-i Sitte adıyla meşhur altı ana hadis kitabında kayıt altına alınmasını müteakip, dört büyük mezhep kadar etkili olabilen herhangi bir mezhebin zuhur etmemiş olması, buna ilaveten müslümanların, problemlerini çözmek için Kur'ân'a ve başlıca hadis kaynaklarına müracaat etmeye başlamaları, mezhep müesseselerinin misyonunu tamamladığı şeklinde yorumlanabilir.

21 Bu rivayetler hakkında geniş bilgi için bkz: Ali Osman Koçkuzu, Hadîste Nasih Mensuh, İstanbul 1985, s. 177-340.

22 Bu rivayetlerin değeri hakkında geniş bilgi için bkz. M. Hayri Kırbasoğlu, "Hz. İsa'yı Gökten İndiren Hadislerin Tenkidî", İslamiyât, Cilt 3, Sayı 4, s. 147-168.

23 Malik b. Enes, el-Muvatta', Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

24 Muhammed b. İdris eş-Şafîî, el-Ümm, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, I-X.

25 Ebu Hanife, Müsned-ü Ebî Hanife (İmam-ı Azam'a nispet edilen müsned hadislere ayrılmış bir eserdir. Bkz: Mücteba Uğur, Hadis İlimleri Edebiyatı, Ankara 1996, s. 198; İsmail Hakkı Ünal, İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu, Ankara 1994, s. 25); Ahmed b. Hanbel, Müsned, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, I-IV.

Günümüzde ise özellikle hicrî ikinci asırda faal olan fikhî mezheplerin o döneme ait görüş ve çözüm önerilerinden istifade edilmeye çalışılması, insanları zor durumlarda bırakabilmektedir. Halbuki hadis kitaplarına müracaatla Peygamberimizin uygulamalarını araştırdığımızda, yaşanan ve neticede insanları psikolojik çıkmazlara sevkeden sıkıntıların boş yere çekildiği anlaşılır. Meselâ bugün toplumumuzda, ana babasının izni olmadan gönül verdiği erkekle evlenen bir genç kıza maalesef başta öldürülmek üzere bazı cezalar beklemektedir. Bu cezaların sebebi “veli izinsiz nikâh geçersizdir...” şeklindeki hadisin mezhep imamlarınca farklı biçimlerde değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır²⁶ diyebiliriz. Tabii ki asloan kurulacak yeni ailenin istikbali açısından ana-babanın rızasını alarak evlenmektir. Fakat bütün evliliklerin aynı ritüeller içerisinde olmadığı da herkes tarafından bilinmektedir.

Peygamberimizin yukarıdaki hadisin devamındaki sözleri, günümüz müslümanlarına ışık tutması bakımından oldukça manidardır. Hadisin tamamı şu şekildedir: “Velisinin izni olmadan evlenen bir kadının nikâhı geçersizdir, geçersizdir, geçersizdir. Eğer zifafa girmişlerse kocasının mihr vermesi gerekir. Veliler arasında münazaa çıkar yahut evlendirmekten vazgeçerlerse, hakim kızın velisi olur (hakimin vereceği karar uygulanır).”²⁷ Bize göre Peygamberimizin bu hadisinde üç aşama söz konusudur: İlk aşamada Hz. Peygamber veli izinsiz bir nikâhın kesinlikle geçersiz olacağını ısrarla vurgulamıştır. İkinci aşamada biraz daha esnek davranarak her şeye rağmen zifaf gerçekleşmiş ise, kocanın mihr vermesi suretiyle bu nikâhın geçerli hale geleceğini belirtmiştir. Üçüncü aşamada ise daha da esnek davranarak ve hakimi devreye sokarak evliliğin devam etmesinden yana tavrını belirtmiştir.

7-Ehli hadis ehli rey arasındaki münakaşalardan doğan problemler: Hadis ehli genel olarak hadislerin zahiri anlamlarına göre hareket etmeyi yani hadisin metnine bağlı kalmayı ve onu olduğu gibi rivayet etmeyi savunurken, rey ehli hadislerin değişik ortamlara göre çeşitli şekillerde yorumlanabileceği ilkesini benimsemiştir. Hadis ehli hadislerin öncekiler tarafından gereği gibi yorumlandığını, onların sözleri üzerine artık söylenecek fazla bir şey olmadığı kanaatinde iken rey ehli aksi görüşü savunmaktadır.²⁸

Bu iki kutuplu oluşumlara bağlı olarak ictihad kapısının kapalı mı açık mı olduğu tartışmaları da gündeme gelmiş ve hadisleri günün şartlarına göre yeniden yorumlamak isteyenlerin bu davranışları hoş karşılanmamıştır. Hatta yeni yorum yapmak isteyenler daha sonraki dönemlerde yorumlarının doğru olup olmadığına bile bakılmaksızın modernist olmakla suçlanarak adeta kendi başına hareket eden yeni din üreticileri olarak değerlendirilmek istenmişlerdir. Yeni yorumcuların yorumlarında isabet edip edemedikleri ayrı bir tartışma konusudur. Fakat İslâm Dini'nin bütün meselelerinin çözümünü günümüzden 1200,1300 yıl önceki hayat şartla-

26 Mesela Şafîî böyle bir nikâhın fasid olacağını (bkz: Şafîî, er- Risale. s. 192), Ebu Hanife ise geçerli olacağını savunmaktadır (bkz: Muhammed Ebu Zehra, Ebu Hanife (çev: O. Keskiöglu) Ankara 1997, s. 411.

27 Tirmizî, nikâh 14; İbn Mâce, nikâh 15.

28 Ehli Hadis ve Ehli Rey hakkında bilgi için bkz; İsmail Hakkı Ünal, a.g.e., s.27-48.

rı altında yapılan yorumlara esir etmek herhalde tartışma kabul etmeyen bir yanlışlık olsa gerektir.

Neticede hadislerin her zaman yeni yorumlara açık olduğunu, bunun ise Hz. Peygamber'in getirdiği dinin evrenselliği ile doğrudan alakalı olduğundan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu söylediklerimize en önemli kaynak da Peygamberimizin şu sözüdür: "Kim benden bir söz duyar da onu muhafaza ederek olduğu gibi başkalarına aktarırsa Allah (kıyamette) onun yüzünü ak etsin. Nice fikh sahipleri vardır ki, (benim sözümü) kendisinden daha fakih olan birine aktarmıştır (Umulur ki o, benim sözümü, kendisinden daha iyi anlayabilecek olan birisine nakletmiştir)"²⁹. Dolayısıyla Peygamberimize göre, ictihat kapısının düşünen insanlar var olduğu müddetçe kapanmayacağı ve hadisleri değerlendirmenin de hiç kimsenin uhdesinde olmadığını söyleyebiliriz.

İlk ikisi sened'e diğerleri de daha ziyade metn'e bağlı olan bazı yapısal problemleri bu şekilde tespit ettikten sonra, şimdi de **yapay problemler**'e kısaca değinmek istiyoruz. Bu problemleri sosyal, siyasal ve itikadî içerikli konularla ilgili problemler olmak üzere üç gruba ayırabiliriz.

Sosyal konulara ait hadise dayalı yapay problemler içerisinde en dikkat çekici örnekleri tasavvuf alanında bulmak mümkündür. İslâm tarihinin belli bir döneminden sonra gündeme gelen ve müslümanları hissedilir derecede etkileyen tasavvufi akımların genel prensipleri insanlara, bir mürşide bağlanıp dünya nimetlerinden uzaklaşarak Allah'a yönelmeyi telkin etmek olarak özetlenebilir. Yani kul ile insan arasında ihsan olayının gerçekleşmesi, veya kulun ihsan vasfını kazanmasının yollarını gösteren bir ilimdir tasavvuf.³⁰ Bu telkinâtları yaparken mutasavvıfların yegâne kaynağı hadisler olmuştur. Hadis tarihine baktığımızda tasavvufi içerikli hadislerin yer aldığı bir çok kitap (Kitâbu'z-Zühd) telif edildiğini görürüz³¹.

Hadis olarak rivayet edilen bu haberlerin çoğunun bir peygamber sözü olamayacağı ortada iken günümüzde bir çok kimsenin bu rivayetler üzerine hayat nizamı oluşturmaya çalıştığına şahit olmak mümkündür. Çünkü onlara göre bu rivayetlerin en belirgin özellikleri; dünya ile irtibatı kesmek, kadınlara itibar etmemek, düşünüp fikir üretmek yerine "nasıl olsa şeyhim benim adıma düşünmüştür"deyip bol bol tesbih çekmeyi salık vermek, güzel kokular sürünüp sürmelenmek ve misvakı eksik etmemek, başka mürşitlere bağlı olanların akıbetlerinin kötü olacağını kabul etmek gibi ifâ edilmesi zorunlu olan fenomenlerden oluşmaktadır. İşte özünde bu tür yapay, şekilci mefhumların yer aldığı rivayetlerle dolu bazı kitapların bir çok kimse tarafından dinî konularda nasıl yegâne müracaat kitabı olarak kabul edildiğini ve yılda birkaç kere okunduğunu çeşitli araştırmaların verdiği bilgilerden öğrenmekteyiz.³²

29 Ebû Davud, ilim 10; Tirmizî, ilim 7; İbn Mâce, mukaddime 18; Darimî, Mukaddime 24.

30 Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara 1997, s. 689.

31 Meselâ bkz: Ahmed b. Hanbel, Kitabu'z-Zühd, Mekke 1357.

32 Bu kitaplar arasında yer alan ve Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî tarafından te'lif edilen "Ramûzu'l-Ehâdis" adlı kitabın kimler tarafından ve nasıl okutulduğunu Hikmet Zeyveli açıkça belirtmektedir. Bkz.: Kur'an ve Sünnet Üzerine Makaleler, Ankara 1996, s. 40-41.

Siyasî konulara ait hadise dayalı yapay problemlerin en tipik örneklerini de halife olacak kişilerin belirtildiği rivayetlerde bulmak mümkündür. Celâleddin es-Suyûti'nin telif ettiği Tarihu'l-Hulefâ adlı eserde bu tür rivayetlerin³³ sayısı oldukça fazladır. Bu eserde Peygamberin isim vererek işaret ettiği ve senedde bizzat halifenin kendi isminin de yer aldığı rivayetlere rastlamak mümkündür. Neticede bu tür rivayetler eşliğinde yapay gündemler oluşturulmuş ve toplum gereksiz yere meşgul edilmiştir. Günümüzde bile zaman zaman halifenin Kureyş'ten olacağını belirten türden rivayetler gündemdeki sıcaklığını korumaktadır. Bunun sebebi herhalde hilâfetin dinî değil siyasî bir kurum olduğunu veya bugün halifelige talip kaç tane Kureyşli bulunabileceğini düşünen insanların sayısının az olduğundan kaynaklanmaktadır. Şu gerçeği gözardı etmemek gerekir ki Peygamberimiz siyasî konularda ya da yönetimle ilgili konularda şahıslarla değil, idarecinin özellikleriyle ilgilenmiştir. Yani niceliğe değil niteliğe önem vermiştir³⁴.

İtikadî konularla ilgili hadise dayalı yapay problemler ise çeşitli meseleler etrafında dönmektedir. Bunların başlıcaları arasında Halku'l-Kur'ân (mihne) meselesi, kıyamet günü Allah'ın görülmesi (ru'yetullah) meselesi, imanın artıp eksilmesi meselesi ve kader meselesi sayılabilir.

Bunları yapay olarak değerlendirmemizin sebebi, Peygamberimizin vefatından sonra gündeme gelmeleri ve gaybı bilemeyeceği için³⁵ bunlar hakkında Peygamberimizin herhangi bir sözünün olması ihtimalinin zayıflığından, hatta hiç olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu problemler Peygamberimizin vefatından sonra ortaya çıkmış ve çıkış dönemlerinin sosyo-kültürel, ekonomik veya siyasî olaylarıyla bir şekilde bağlantılı olmuşlardır. Meselâ Ahmed b. Hanbel gibi bazı hadisçilerin yönetimi destekleyip desteklemediği "mihne" olayıyla tespit edilmeye çalışılmıştır³⁶.

Başlıca iki grupta ele almaya çalıştığımız bu problemlere bağlı olarak, bazılarını günümüzde de gözlemlene imkânına sahip olduğumuz şu sonuçları çıkarmak mümkündür.

Hadisi anlamadan çok okumaya yönelme

Hadisin içeriğinden çok ihtiva ettiği şekli davranışlara yönelme

İnsanilikten çok dindar kişiliğe yönelme

Hadisin muhtevasındaki dinî, siyasî, insanî(ahlâkî, sevabî) yönleri ayıramama

Dini siyasete alet etme

Objektiflik ile duygusallığı birbirine karıştırma.

33 Bkz.: Celâleddin es-Suyûti, Tarihu'l-Hulefâ, Kahire 1887, s. 100-135.

34 Müslim, imaret 18-23. hadisler.

35 En'âm, 50.

36 Talat Koçyiğit, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar, Ankara 1998, s. 217, 219, 223.